

Større anmeldelser

Besettelse, dansk og norsk

Av Hans Fredrik Dahl

Johnny Laursen m.fl. (red.): *I tradition og kaos. Festskrift til Henning Poulsen.* (Aarhus Universitetsforlag, 2000). 347 s., 298 kr.

Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemløstid til etterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998.* (Museum Tusulanum, 1998). 911 s., 475 kr.

Stein Ugelvik Larsen (red.): *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid.* (Universitetsforlaget, Oslo, 1999). 315 s., 298 n.kr.

Den danske og den norske okkupasjons-historie 1940-45 likner hverandre meget, på springende punkter faktisk til forveksling. Det skyldes naturligvis at de to er resultater av én og samme tysk militær aksjon, som iverksettes i samme dag og time overfor de to land, og som stiller de to regjeringer overfor identiske krav, formulert i likelydende skrivelser presentert av tyske sendemenn samtidig i henholdsvis København og Oslo den 9. april 1940 kl 04.20 tysk tid. Kravene understøttes av flyveblad som med ens tekst kastes ned til befolkningen i de to land i morgentimene samme dag, den norske versjon bare haltende oversatt fra den danske.

De to regjeringers respons blir rett nok forskjellig. Den danske mener seg konfrontert med en fullbyrdet kjensgjerning og innleder forhandlinger med ok-

kupanten. Den norske regjering flykter før forhandlinger kan opptas, men er den 10. april innstilt på å bøye seg som den danske; imidlertid forskusles denne forhandlingsmulighet av en uforutsett improvisasjon fra Berlin – støtten til Quislings kuppregjering – og en kort krig oppstår, før tyskerne i løpet av tre uker har besatt hoveddelen av Norge og skjøvet regjeringen ut i den nordlige periferi, snart etter også ut av landet. Forhandlingene med de norske myndigheter skjer da gjennom de politikere som er tilbake i Oslo.

Den løsning som forsøkes etablert mellom okkupant og okkupert i Oslo sommeren 1940, er på mange punkter den samme som de danske politikere etablerer i København – en samarbeidsstyre basert på fredelig tysk okkupasjon og ellers på maksimalt indre selvstyre utøvd gjennom legale organer. Man hadde kanskje begge steder merket seg dansk UD's folkesrettsekspert Georg Cohns disputas om »Neo-neutralitet« fra 1937, som gir oppskriften på hvordan nøytrale land bør forholde seg ved en militær okkupasjon. De bør insistere på sin nøytrale status og gjøre sin rett gjeldende med alle de midler folkeretten åpnet for, hvilket begge steder ble forsøkt. Der er ulikheter i forhandlingenes forløp og resultat, men i hovedsak følger de det samme mønster og styres av de samme hensyn. De samme hensyn, forøvrig, som førte til at forhandlingene brast – i Norge høsten 1940, i

Danmark sommeren 1943. Dette gjør at vår historie som besatte land med fordel kan leses opp mot hverandre.

Men dessverre er det ikke mange tegn til slik sammenliknende lesning, hverken i Danmark eller Norge. Det må bli konklusjonen etter tre ferske antologier om besettelsestiden, to fra Danmark, én fra Norge, som fører oss inn mot hva vi må forstå som forskningsfronten i de to land. De danske bidrag dreier seg om de festskrifter som ble utgitt i anledning av at en hel liten skvadron av danske »annengenerasjons« besettelseshistorikere har tangeret pensjonsalderen: Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen ved sine respektive 65 års fødselsdager i København, markert ved dobbeltfestskriftet *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*; Henning Poulsen ved sin avskjed fra professoratet i Århus, som ble feiret med festskriftet *I tradition og kaos*. I alt samler de godt 1200 sider artikler av henved 40 forfattere, som gir en verdig og imponerende hyllest til de tre retirerende universitetshistorikere, frembåret av deres egne elever og kolleger. Samtidig får vi ganske klart demonstrert hvor forskningsinteressen for tiden går. For Norges vedkommende vil man for samme formål måtte nøye seg med én enkelt antologi, til gjengjeld er den utsprunget av det aktive forsknings- og symposiummiljø i Bergen rundt førsteamanuensis Stein Ugelvik Larsen, og bærer tittelen *I krigens kjølvann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. At herværende anmelder befinner seg blant denne boks 12 bidragsytere, skal ikke forhindre en forsiktig anvendelse av den som materiale for å antyde hvor interessen for tiden går på *de kanter*.

Og interessen går altså meget sjelden til nabolandet, til noe som kunne likne en komparativ tilnærming til besettelseshistorien. De problemer som de deltagende forfattere (derunder de tre dan-

ske jublanter selv) etter mange års arbeid med besettelsestiden ennå ser uløst eller i alle fall utfordrende, synes i bemerkelsesverdig grad nasjonale, hjemlige. Og dette er så mye mer påfallende, som man uvegerlig ved lesningen må slås av hvor lik den historie er, som her behandles gjennom en serie forsknings- og problemorienterte bidrag. Det fremgår ikke minst av Henrik S. Nissens egen artikkel i dobbeltfestskriftet *Fra mellemkrigstid til besettelsestid*, men også av andre kontribusjoner, at situasjonen i Danmark og Norge like fra den første okkupasjonsommeren 1940 bærer noen meget påfallende felles trekk. Det viser seg umiddelbart ved at de bestrebelser som ansvarlige politikere i de to land nedlegger for å komme til en ordning med okkupanten, motarbeides fra bestemte hold, hold som nå springer fram som uventede, og man må si: som overraskende betydningsfulle, i det indrepolitiske spill.

Det ene forstyrrende element i forhandlingene er det nasjonale nazistparti, som under iherdige intriger og med en viss støtte fra mer eller mindre tilfeldige kretser i Tyskland, anser seg selv som aktuell kandidat til regjeringmakten. Der oppstår den forskjell at danske politikere til sist lykkes å holde sine hjemmenazister unna, de norske ikke, idet man må gå med på at Quislings parti NS reserveres ikke mindre enn tre statsrådsposter av 12 i den regjering man forhandler med tyskerne om å få etablert. Denne regjering kalles av taktiske årsaker »Riksråd«, for å sukre pillen, men er likefullt den regjering som Stortinget i følge planen skal innsette etter endelig og formelt å ha avsatt de emigrerte statsmakter, Kongen og regjeringen Nygaardsvold i London, og som deretter skal slutte fred med Tyskland og normalisere tilstanden til okkupanten.

At det lokale naziparti gis denne innrømmelse i Norge, oppfattes av de nor-

ske politikere som den pris man må betale for ikke å ha bøydd seg umiddelbart, som i Danmark. Hvorledes det lyktes å holde nazistene unna i Danmark, er naturligvis vist i detalj av Henning Poulsen i hans nå klassiske disputas.¹ Under enhver omstendighet opptrer denne forstyrrende faktor påfallende *likt* i de to land. Den består av partier som står i utgangspunktet marginalt i det politiske system, og som gjennom 1930-årenes parlamentsvalg har oppnådd praktisk talt samme resultat hos velgerne, rundt 30.-40.000 stemmer. Mens den danske valgordning for dette ga Clausen-partiet tre mandater ved Folketingsvalget i 1939, ble det norske parti med forholds-messig identisk oppslutning, stående utenfor. Dette oppnådde resultat fra 1930-årene forblir også de to partiers potensial under okkupasjonen. DNSAP maktet ikke, tross rundelige tyske subsidier, å trekke nevneverdig flere stemmer ved valget i 1943 enn i 1939. Det norske NS formådde aldri, tross enda større subsidier, å innrullere flere enn ca 50.000 medlemmer i alt, noe flere enn ved valgene i 30-årene, men bare halvdel av hva man i 1940-41 tenkte seg.

De to partiene har også i utgangspunktet omtrent likelydende politiske programmer. Ingen av dem inneholder harde ord mot jødene, like fullt er de – eller blir de i 1930-årene løp – antisemittiske, hva John T. Lauridsen for NSDAPs vedkommende overbevisende fremholder,² og som for Norges vedkommende allerede er etablert.³ De to parters førere kjenner hverandre, de har samarbeidet i den internasjonale fascistiske *Comitato per l'universalità di Roma* tidligere i 1930-årene, og har ved krigsutbruddet i 1939 søkt samarbeid med sikte på et nordisk samvirke mellom sine »nasjonale« bevegelse.⁴ Nå, med den tyske besettelse som kommer like overraskende på dem som på andre, kommer også deres sjanse, nå trykker

de på det politiske system med fornyet og for systemets utøvere særdeles ubehagelig kraft.

Den annen tendens som i begge land gjorde seg gjeldende, var av mer diffus karakter, men likefullt følbar for de forhandlere som søkte en ordening. Man kan med Henrik S. Nissen identifisere den som »den antiparlamentariske opinion«, som på en særegen måte fikk luft under vingene etter Frankrikes fall, da de tyske våpen så éntydig talte om at Europa sto foran en dyptgripende fornyelse. Parlamentarismens, partienes, interessepolitikens dager syntes endt, i stedet måtte de politiske systemer rette seg etter de nye, autoritære former som tiden selv formelig la til rette. Det ble rent ut snakket om et program for autoritær, politisk fornyelse, som bestemte aktører nå ivret for å realisere. For Danmarks vedkommende kjennes den sk. Danmarkskretsen (utsprunget av pastor Mallings Dansk Folkefællesskab) og den ikke mindre ambisiøse Højgaardkretsen. Den stigende konjunktur for denne type av antiparlamentarisme er tematisert i dobbeltfestskriftet, av henholdsvis Andreas Monrad Pedersen med det ideologiske portrett av Ejnar Vaaben og hans rolle i 1940, og av Hans Bondes bidrag om Danmarks Ungdomsforbund.⁵ Nissen berører også selv i sitt bidrag det omslag som senere under besettelsen fant sted, i og med at antiparlamentarismen fra 1940-41 i verdenskrigens siste år vek plassen for en »overvældende enighed om, at demokratiet var det riktige, det danske«. ⁶ »Kredserne« fra 1940-41 og troen på den nye tid lå da tilbake som mye av fortidslevning.

Nøyaktig den samme bevegelse kan registeres i Norge. Og akkurat som i Danmark var den antiparlamentariske opinion slett ikke begrenset til de mer eller mindre erklærte nasjonalsosialister. Forhandlingene sommeren 1940

ble ført under et allment inntrykk av at en »ny tid« var i mening. Aktivister formulerte seg som om demokratiets dager var talt. En fulltonende pendant til Danmarks kretsen var, som også Pedersen viser, det norske Fedrelandslaget.⁷ En politisk fritenker som advokat Johan B. Hjort, som senere under besettelsen gjorde seg bemerket ved sine faste, ideologiske motstand mot tyskerne, talte sommeren 1940 om det nye som skulle komme: »Gamle former i politikk og næringsliv må forandres. Gamle ledere kommer ikke igjen. La oss finne nye former og nye menn. Denne tiden er derfor de unge nordmenns store tid og chance. Vinner tyskerne krigen, vil forandringene i verden bli så store at de bare kan sammenlignes med Romerrikets fall. Bare at denne gang står et nytt folk ferdig til å ta ledelsen«.⁸

Det kan synes som om forhandlerne i Norge, til noen forskjell fra politikerne i Danmark, selv var influert av disse tanker, eller i alle fall villig til å gå inn på dem. Der var sommeren 1940 bevegelse bak kulissene for å slå sammen alle politiske partier til ett. Forhandlere fra samtlige av de gamle partier gikk faktisk sammen om et planlagt »Riksparti« under et program med korporativ målsetting og med løfter om en »karakterdannende« sosial- og kulturpolitikk.⁹ Også sosialdemokratene deltok. Det vakte atskillig oppmerksomhet i Norge da det så sent som i 1999 ble lagt frem et dokument der den senere hederskronete antifascist Einar Gerhardsen, som satt tre av sine beste år i KZ-leir, gikk inn for tilslutning til den nye tids tanker. Dokumentet er et programnotat i samme retning som »Rikspartiet«, og antyder hvor langt selv den innerste krets av norske sosialdemokrater kunne tenke seg å gå for å motvirke »det parlamentariske systems svakheter«. Man ønsket å fange opp »den nye tid« og »i nært samarbeid med Tyskland virke for at Norge

kan hevde sin plass i det nye Europa som blir skapt og innenfor den nye fastlandsøkonomi«.¹⁰ I tillegg fantes selv sagt venstregrupper i arbeiderbevegelsen, som med full musikk gikk inn for å tilpasse seg denne tids realiteter – noe som brakte flere av dem over i aktiv kollaborasjon.¹¹

På bakgrunn av denne felles erfaring burde følgende problemstilling kunne formuleres: hvor nær var da de danske og norske regimer i 1940 til å etablere et Vichy? Danne et forhandlingsregime, der latente høyrekrefter ville fått spillerom til å iverksette korporative, autoritære, eventuelt også rasistiske reformer? Man kunne tenke seg et slikt prosjekt realisert som en opprulling av den sosialistiske innflytelse, som hadde gjort seg sterkt, nesten dominerende, gjeldende i begge lands kulturliv gjennom mellomkrigsårene. Dette fremherskende venstreparadigme sto ikke i noen av våre to land i samklang med store deler av den borgerlig-apolitiske opinion. For Danmarks del er denne venstre-innflytelse og dens prekære stilling gitt en fyldig og meget interessant beskrivelse i Hans Hertels bidrag om »Det belejrede og det besatte åndsliv«, et av dobbeltfestskriftets mest fremragende og stoffrike kapitler, som ruller opp den politiske dimensjon ved den danske samtidslitteratur og kulturdebatt i full bredde. For Norges vedkommende er den generelle »venstredreining« i åndslivet et vel etablert faktum, nærmest en ortodoksi.¹² En reaksjon skulle det i denne forstand tenkes rom for.

Den konvensjonelle visdom om våre nordiske land er imidlertid den, at noe egentlig reaksjonært ferment av den art som steg opp for å sette seg i maktposisjon ved etableringen av Pétains regime, ikke finnes i våre samfunn. I stedet for en vanærende, profascistisk defamering, fikk vi i Danmark-Norge en heroisk besettelsehistorie, som igjen ga an-

ledning til ettertidens utpreget »resistencialistiske« oppfatning av årene 1940-45 (flere bidragsytere, men især Hans Kirchhoff, anvender seg av Henri Rousseau's terminologi i denne sammenheng). Der er like fullt visse ting som tyder på at et visst moment av Vichy kan identifiseres i vår tidligste besettelsehistorie, som en pågang for å etablere et nytt, høyreorientert regime som kunne overskride 1930-årenes radikalisme. For Danmarks vedkommende er dette kanskje særlig tydelig i forholdet til kommunistene. I Kirchhoffs ord var det åpenbart at samarbeidsregjeringens tiltak mot kommunistene, om enn igangsatt etter tysk påtrykk, utførtes med en »arbejdsiver« som viste at dette var »det antikommunistiske Danmarks private vendetta imod et ubekvent parti«. ¹³ Om det så var den i Vichy så dypt latente antisemittisme, så kan Michael Mogensen nå dokumentere en overraskende parallell – den ikke ubetydelige forekomst av antijødiske fordommer blant de danske flyktninger i Sverige i 1944-45, slik den kom til uttrykk i de ca. ett tusen bevarte brev innenfor det danske flyktningemiljøet i Sverige som ble beslaglagt av Allmänna Säkerhetstjänsten og som nå kan studeres i Riksarkivet i Stockholm. ¹⁴ Og endelig: dersom den planlagte beskyttelsesinnesperring av de danske jøder virkelig var utført, ville den i alle fall gitt et annet utslag i Danmarks internasjonale renommé enn den galante redningsaksjonen i 1943, slik den er kjent for verden gjennom Leni Yahils bok *Et demokrati på prøve* (1967).

Det er påfallende, men kanskje ikke overraskende, at disse trekk av et potensielt Vichy som nå antydes av de danske forskere, forbigås i den internasjonale litteratur om besettelsen. I Michael Burleighs nye og høyt priste verk om *The Third Reich*, betones som vanlig »the unique occupation arrangements« i

Danmark, det spesielle og eiendommelige ved »a parliamentary democracy under a totalitarian dictatorship«. ¹⁵ Anslagene mot kommunistene nevnes overhodet ikke. Ulrich Herberts inngående studie av Werner Best forutsetter at Danmarks vel funksjonerende »Bündnisverwaltung« hviler på et normalt virkende parlamentarisk demokrati i landet. ¹⁶ Det danske samarbeids- eller forhandlingsregimet er jo også avansert, internasjonalt sett, og behandles med rette som noe av et særtilfelle i den nyeste internasjonale tidsskriftlitteratur. ¹⁷

Men for dem som mener å kunne identifisere elementer av et Vichy, må betoningen av den danske *Sonderweg* balanseres mot en mer komparativ analyse, der sammenlikninger navnlig mellom dansk og fransk okkupasjonshistorie vil kunne gi utbytte. Danske historikere er ikke fremmed for en slik øvelse, naturligvis. Begrepet »kollaborasjon« nyttes i våre festskrift med en klar henvisning til den franske standard, som en *collaboration d'etat*, og med referanse til internasjonal kollaborasjonslitteratur. ¹⁸ Det samme gjøres endog i noen grad av Ole K. Grimnes i den norske antologi. ¹⁹ Etableringen av dette statskollaborasjonsregimet hører for øvrig til jubilanten Henrik S. Nissens spesialitet, og han går runden påny med interessante ettertanker i festskriftet til seg selv. Diskusjonen av hvorledes og i hvilken grad det danske regimet representerte en kollaborasjon etter moderne internasjonale begreper, følges opp av en kynig historiografisk analyse av Henrik Detlefsen. ²⁰ Detlefsen søker i denne sammenheng å overskride Kirchhoffs dikotomi om konsensus- versus konfliktorientert historieskrivning, for i stedet å lese dansk besettelsesforskning inn i den fra Holocaustforskningens så velkjente modell av »funksjonalisme« vs. »intensjonalisme«. Det siste må velvillig betraktes som et godt forsøk, og

har siden møtt motforestillinger bl.a. fra Claus Bryld.²¹ Vi savner dog fortsatt det analytiske koordinatsystem som skal til for internasjonalt å belyse de indre stemninger av autoritær og antidemokratisk gehalt, som i årene 1940-41, den tyske triumfs tid, gjorde seg gjeldende i både Danmark og Norge, og som i Frankrike fikk sin formulering gjennom et helt regime – Vichy, med dets filosofi om regimet som et »beskyttende skjold for det franske folk«.²²

Men så kom gudskjelov telegramkrisen og alle dens følger, og fra høsten 1942 en stigende frustrasjon endog hos Hitler selv over de okkupasjonsordninger som var forhandlet frem i de vestlige land. Stadig oftere uttrykte Hitler at han langsiktig tenkte å bygge på sine lokale politiske støttespillere – på NS-partiene, snarere enn på landenes offisielle representanter. Overfor Norge og Nederland hadde dette vært linjen helt fra begynnelsen av, for såvidt, idet de første skritt i retning av et senere lokale *Machtübernahm* ble innledet i hemmelighet med Quisling og Mussert alt høsten 1940. Etter telegramkrisen kom Hitler også i tanker om Clausen: Et styre av danske nasjonalsosialister må snarest mulig overta i København, slo han fast i oktober 1942, etter å ha vært inne på samme idé i sine nattlige monologer noe tidligere. I april 1943 antydet han at det fremtidige styret i det erobrede England ville bli basert på Mosley og hans Blackshirts. Og samme høst ga han Quisling forsikringer om at Norge skulle bli fritt og selvstendig, et autonomt NS-styrt land innenfor det nye Europa – så snart krigen var vunnet.²³

Fra augustdagene 1943 kan vi så regne effekten fullt ut av den »Turn of the tide« som endret alt og gjorde Danmark til en kjempende, en alliert nasjon.²⁴ Dette brudd er interessant i seg selv, som en endring av faktiske omstendigheter, men enda mer som et episteme, et

nytt forståelsesparadigme med vidtgående implikasjoner for hvordan ting ble fortolket og oppfattet også i retrospekt. Her åpnet forhandlingspolitikens sammenbrudd for en helt ny argumentasjon – for eksempel at den nye situasjon lå svanger i den forrige, ja at et brudd var hva samarbeidspolitikerne egentlig hele tiden hadde tilstrebet, slik at den Danmarks deltakelse på alliert side som hadde vært latent og passiv siden 9. april, ble aktiv og manifest nå, hvorved tiden mellom den 9. april 1940 og 29. august 1943 »var at betrakte som en Vaabenstilstand« som nå »blev afløst af nye Kampe«.²⁵ Det tilsvarende brudd inntraff i Norge allerede 25. september 1940, da regjeringsforhandlingene med okkupasjonsmakten ble avbrutt fra tysk side og et NS-styre innsatt, i form av et ettpartiregime med vide fullmakter til å fylle hele det politiske system alene. Dette styret ble ordnet kommissarisk til å begynne med, før det ble opphøyd til »nasjonalt« regime fra 1. februar 1942. I begge fall ledet forhandlingsbruddet med tyskerne til en situasjon som i all ettertid er blitt beskrevet i nærmest optiske termer, dithen at tingene nå ble »klare«, idet motsetningen mellom tysk og dansk/norsk som før hadde vært utydelig og uklar, ble nå »klar«, fronten ble klare osv. Eller som Mogens Fog sa i sin radiotale den 4. mai 1945: at man hittil tilsynelatende hadde bøyd seg for overmakten, var »kun det ydre Skin«.

Dette epistemiske brudd førte blant annet til at det i krigens annen del, og især i dens siste år 1944-45, ble ansett opplagt at man hele tiden, like fra 9. april 1940, hadde vært i krig med Tyskland.

Også dette tema, om det var »krig« eller ikke, fremtrer med stor likhet i våre to land. Mens spørsmålet om det rettslig sett hersket krigstilstand i begynnelsen hadde fortont seg flytende og uklart, ble det nå i tilbakeblikk nærmest

selvinnlysende. »Fra 9. april 1940 var Danmark i krig mod Tyskland«, erklærte Frihedsrådet i sitt opprop av 4. mai 1945. De folkerettslærde kunne rett nok ikke underskrive dette, de holdt på 29. august 1943 som den aktuelle dato for etablering av krigstilstanden, da forstått som en tilstand av partisankrig, men de måtte ut fra forholdene vise stor forståelse også for det annet standpunkt. For »... jo mere Folk sympatiserer med Modstandsbevægelsen, des mere tilbøjelige er de til at bekræfte Krigshypotesen ...det føles, som om der vilde falde en Skygge paa ens nationale Indstilling, dersom man stiller sig paa et andet Standpunkt«. ²⁶ Den norske regjering gikk selvfølgelig ut fra det samme, i den landssviklovgivning som ble forberedt ute i London for anvendelse etter frigjøringen hjemme. Da denne lovgivning tok til i 1941, var det ganske visst en viss tvil om nordmenn hjemme levde under en tilstand av krig, og om de kaldt og hardt måtte bedømmes deretter. Men da de endelige anordninger passerte eksilregjeringen i 1944, var tvilen helt borte. Fra 9. april og like til den kommende befrielse hersket hele tiden krigens og krigens lov – derunder de straffebestemmelser som gjaldt for krigstid, og som for Norges vedkommende måtte forutsettes å ha vært gyldige hele tiden idet den norske grunnlov i motsetning til den danske uttrykkelig forbyr retroaktiv lovgivning på ethvert område.

Også motstanden og motstandsbevegelsen bar, i alle fall fra 1943 av, mange av de samme trekk i våre to land. Klandestine gruppers genese og fremvekst, deres rekruttering, aksjonsprofil og til sist deres opprulling, frembyr nå en gang et avgrenset sett av variabler, og ytrer seg derfor forholdsvis likt i de fleste europeiske land. ²⁷ En »illegal presse« ser også lik ut på de fleste språk, med mye av et samme innhold. Forskjeller finnes like fullt. Den sivile uly-

dighet rettet seg mot ulike mål – i Norge mot NS, i Danmark mot tyskerne. På den militære siden hadde de norske motstandsgrupper en høyere grad av tilbakeholdende ansvarlighet, som følge av deres tilknytning til det norske eksilforsvarsdepartementet i London – etter hvert som dette ble i stand til å koordinere i alle fall noe av virksomheten hjemme. De danske grupper nøt gjennomgående en løsere, friere eksistens, hvilket blant annet førte til at stikkerlikvidasjonene både i frekvens og gjennomføring fikk en så mye større heftighet enn i Norge. Mot de godt 400 stikkerdrap i Danmark, står de rundt 100 norske – de fleste av dem nå innrømmet av motstandsbevegelsen selv, etter at tallet i mange år ble sagt å ligge meget lavere. ²⁸ Hva gjennomføringen angår, har man i de siste år fått betydelig større innsikt, i de danske tilfeller ved de nærgående intervjuer med aktørene, ²⁹ i de norske ved at kommunistenes NKVD-styrte sabotasjeceller »Osvaldgruppen«, som utførte mange av likvidasjonene, er blitt detaljert beskrevet. ³⁰

Også motstandsgruppenes *modus operandi* tegner interessante ulikheter. Hvilken ufattelig uforsiktighet den danske spontanisme kunne føre til, slår en norsk leser ved Peter Birkelunds fortelling i dobbeltfestskriftet om »Knud« Christensens gruppe »1944« og dens mangslungne meritter. ³¹ Det smalt og smalt i reneste Bonnie & Clyde-stil, med minimum av security og militær struktur, enn si noen SOE-kontroll over den vilt voksende virksomheten. Noe slikt ville være utenkelig i Norge. Paradoksalt nok, siden det i noen grad var ønsket om å åpne for »norske tilstande« som drev »Knud« og hans kjæreste og deres venner ut i aktivismen. Leser man »Knud«s historie opp mot en tilsvarende spontant formet sabotasjegruppe i Norge, for eksempel den sk. »Pellegruppa«, ³² vil man se mange felles trekk

– men også store ulikheter. Sabotasjens rolle og form i våre to land er forøvrig drøftet komparativt i en artikkel av Ole Kr. Grimnes, ett av de få eksempler vi har på tematisk sammenlikning av motstanden i de to land.³³

I hvilken grad motstandsgruppene *modus operandi* også var bestemt av deres motstandere – av Wehrmacht, politiet og ikke minst av SS i alle dens forgreninger, frivillige, informanter og medarbeidere iberegnet – er et interessant, men ennå lite behandlet spørsmål. Forskjellene mellom våre to lands nazistiske apparat kan synes betydelige. Det danske Schalburgkorpset har ingen motsvarighet i Norge, dertil sto NS for sterkt.³⁴ At en slik formasjon etablerte seg midt i byens sentrum, fikk nødvendigvis betydning for atmosfæren i København, for bare å nevne den ting.³⁵ En institusjon som Peter-gruppen kjennes i Norge bare i skikkelse av Rinnanbanden, hvis virksomhet nok var atskillig annerledes; overhodet ligger de forskjellige danske korps, grupper og bander forholdsvis fjernt fra norsk motstandserfaring. Det kan synes som om medløperne med den tyske represjon i Norge gikk mer i retning av etterretning enn av direkte operasjoner, å dømme etter en fersk og meget omfattende kartlegging av Abwehr og Sipo's norske agenter.³⁶ Overhodet sto samling av etterretninger hele besettelsen igjennom mer sentralt for motstandsgruppene i Norge enn i Danmark, noe som vel kan føres tilbake til faktorene geografi og strategi – der våre to land ugjenkallelig skiller lag.

Ett motiv som saklig sett forener våre historier, er den lange tautrekking om de »gamle« politikeres plass i etterkrigsregjeringen. Diskusjonen løper her parallelt som følge av det store stemningsomslag til fordel for troen på alliert seier i krigen, som fra 1943 satte frihet og frigjøringsregjering på dagsorde-

nen. I begge land anså motstandsbevegelsen seg som naturlig regjeringsgrunnlag for etterkrigstiden; i begge land ble det strid og kompromiss mellom motstanden og representantene for det gamle regime, begge steder med det resultat at de gamle politikere fikk en mer fremskutt plass i frigjøringsregjeringen enn man i 1943 eller 1944 trodde mulig. I begge land ble det interessant nok brukt det uttrykk om de gamle politikere at de »holdt ikke mål«. De nye folk, motstandens representanter derimot, »holdt mål« som folkets representanter, båret som de var av den tillit de hadde gjort seg fortjent til under motstanden. Både Frihedsrådet og den norske hjemmefrontledelsen »Kretsen« var preget av anti-partistemninger, noe som ikke minst gikk ut over deres syn på den sist valgte folkerepresentasjon. Det Storting som var valgt i 1936, holder ikke mål, erklærte den norske hjemmefrontledelsen i høsten 1942; den riksdag der ble valgt 23. mars 1943 »opfylder ikke fordringerne til en demokratisk folkerepresentation«, het det i *Naar Danmark atter er frit*, november 1943. Men både den norske og den danske motstandsledelse måtte gi seg på dette. Det Storting som var valgt i 1936 ble kalt inn etter frigjøringen, stikk i strid med »Kretsen«s forutsetning. Og den danske befrielsesregjering ble for 50 prosent oppfylt av 1943-politikere. Her skjedde en endring av posisjoner som i sin grunnstruktur fremtrer identisk i de to land.

Men hvorfor? Hvorfor ble motstandsbevegelsens opprinnelige krav om alene å representere nasjonen, i siste fase oppgitt? Henrik Lundbaks studie av dette i dobbeltfestskriftet gir interessant lesning i så måte,³⁷ og kan med fordel sammenholdes med Niels Wium Olesens to studier av Socialdemokratene,³⁸ alle tre sammenlest med Aage Trommers som alltid meget klart utlagte studie av motstanden og etterkrigspolitikken.³⁹ Den

konklusjon som stiger opp av disse bidrag er samlet sett den, at de gamle partier under den dødelige fare de befant seg i ved krigens slutfase, maktet å samle seg om en beskyttelsesstrategi som iflg. Lundbak må ses som en parallell til den man reiste »overfor besættelsesmagten i de første besættelsesår«. Man hadde øvet seg på tyskerne, så å si, før man traff sine forholdsregler mot Frihetsrådet – den siste fortonte seg iøvrig for politikerne som omtrent like lite demokratisk, som nazismen hadde gjort. Så meget da, for »denne Vilje til sammenhold«, denne »Fællesskabets Aand« mellom motstanden og parlamentarikerne, som statsminister Buhl talte om i radioen den 4. mai.

Også norsk forskning har i de senere år brakt bidrag som stikk i strid med befrielsessommerens retorikk, avdekker en maktkamp som gikk på livet løs, nettopp i spørsmålet om etterkrigsregjeringen og dens legitimitet. Den opposisjonsgruppe som under okkupasjonen reiste sterkest motstand mot »Kretsens« politiske løsninger for etterkrigstiden, får i nyere fremstillinger en mer fremskutt plass i maktkampen om regjeringsspørsmålet enn tidligere. For en sindig demokrat som statsminister Nygaardsvold i London fremtrådte motstandsbevegelsens politiske ambisjoner nærmest som diktatoriske inntil det forferdende, det er blitt klart etter frigivelse av hans papirer.⁴⁰ »Haug-opposisjonen«, som i alle år var nærmest anatema i tradisjonell hjemmefrontlitteratur, ses i en ny fremstilling som i høyeste grad medvirkende, sammen med kommunistene, til å sikre det gamle storting fortsatt liv, og til å velte »Kretsens« påtenkte frigjøringsregjering under Paal Berg. Den samme »Haug-opposisjonen« sikret også gjeninnsettelse av de gamle kommunestyrer fremfor oppnevnte representanter fra motstandsbevegelsen. Og dette var ikke bare verbale strider

heller. »Kretsen« visste ikke annen råd enn å likvidere opposisjonsgruppens leder Edmund Haug i 1944. Han reddet seg bare ved å bli arrestert av tyskerne. Striden fortsatte etter frigjøringen. Så sent som i 1948 ble opposisjonens da ledende talsmann funnet død i et gårdsrom i Oslo, etter all sannsynlighet likvidert av en etterretningsgruppe med tråder tilbake til hjemmefrontens XU-ledelse.⁴¹

Men ennå er de norske bidrag til denne materie beskjedne i forhold til de danske. Under hvilke maktkamper den danske frigjøringsregjering ble til, hvilket forhold motstandsbevegelsen sto i til de gamle partiene, spesielt socialdemokratiet, og hvordan 1945-regjeringen i sin politikk representerer både brudd og kontinuitet ut til etterkrigstiden, synes i dag å fremtre som en spesialitet i dansk besettelseshistorie, idet ikke mindre enn en tredjedel av festskriftenes samlede bidrag handler om dette på én eller annen måte: om socialdemokratene og LO (Niels Wium Olesen), om kommunistene (Bent Jensen og Michael Kjeldsen), om Frihedsrådet, regjeringen og etterkrigspolitikken (Aage Trommer og Henrik Lundbak), om motstandsbevegelsen og det danske forsvarets gjenoppbygging (Palle Rosenlyng-Jensen). Tilføyde de mange bidrag om besettelsens betydning for dansk utenriks- og sikkerhetspolitikk etter 1945 – av Bo Lidegaard, Paul Villaume, Rasmus Mariager, Karl Christian Lammers og Carl-Axel Gemzell – må det kunne slås fast, at mens en betydelig oppmerksomhet tidligere var konsentrert om året 1940 og spørsmålet om hvordan Danmark kom inn i den Annen verdenskrig, samt om motstandsbevegelsens genese, er spørsmålet om hvordan man kom ut av den, blitt et forskningsfelt av betydning.

Og så har vi ettertiden, fortolkningen, »den store myte om hele folkets kamp«, som Kirchhoff selv leverer en

så spenstig analyse av i dobbeltfestskriftet.⁴² Da Kirchhoff la frem denne sin analyse, opprinnelig under en konferanse på Frihedsmuseet i september 1997, var det naturlig for ham å søke fraspark i den norske folklorist Anne Eriksens studie om den norske kollektivtradisjon om krigen, utkommet to år tidligere. Den er den første i Norden som tar faglig tak i krigen som »myte«, og det på tre måter: Eriksen etablerer krigen som en kollektivtradisjon, en »popular memory« som gir de mange individuelle »minne«-uttrykk en samlende og fruktbar mening. Dernest sannsynliggjør hun at kollektivtradisjonen om krigen tjener til å tematiserer grunnleggende holdninger og handlinger i samfunnet generelt, og at den følgelig voktes som en kulturell fellesskatt som »alle nordmenn bør ta del i for å bli bedre, sterkere og mer moralske mennesker«.⁴³ Endelig viser boken hvor fruktbart det er å studere denne kollektivtradisjonen i sin egenskap av *myte*, det vil si: som et sett av sterkt meningsforenlende, emosjonelt utsagnskraftige forestillingsfigurer, tjenlig til å holde 'det gode og 'det onde' atskilt i tanken med en styrke som langt overstiger den enkeltes egne erfaringer.

Kirchhoff holder så myten om det danske folks samlende kamp opp mot realitetene, og betoner i den forbindelse folkestreikene 1943-44 som bestemmende for den kollektive erindring om besettelsen. »(H)er blev den almindelig dansker medkæmper i modstandskampen mod tyskerne«.⁴⁴ Det lyder interessant for norske ører; noe tilsvarende som disse streiker opplevde jo ikke vi. Og allikevel står forestillingen om krigen som alle nordmenns krig, knapt svakere enn den tilsvarende danske. Eller gjør den kanskje ikke?

Kirchhoff holder dernest myten opp mot forskningen, idet han betrakter Trommer, Roslyng-Jensen, Ditlev Tamm

og seg selv som bærere av »en revisionistisk tradition« i dansk besettelsehistorie. Til disse navn kan også Henning Poulsens føyes, i alle fall synes dette å være fortolkningen i Thorsten Borring Olesens medrivende innledning til sin lærers festskrift. Det må uansett kunne fastslås, at en tradisjon som denne, båret av slike fremragende forskere, kan norsk okkupasjonshistorie ikke fremvise. Snarere enn å beklage den norske historieforsknings »offisielle« motstandspreg er det imidlertid grunn til å skjennes over dens ringe omfang, sammenholdt med den danske. Seks disputaser er alt den norske forskning har frembrakt til i dag, mindre enn halvparten av den danske, og langt færre av avhandlinger om besettelsestiden i de historiske tidsskrifter (hvorav Norge forøvrig bare har ett). Den tradisjonelle danske venerasjon for Norges motstandshistorie, frembåret i den illegale presse såvel som i alle festtalene i 1945, burde nå kunne avløses av en motsatt strøm, en norsk beundring for den danske besettelsesforskning, dens omfang og kvalitet. Der er nok fortsatt huller i den danske historiografi, navnlig innen det biografiske. Hverken Best eller Clausen har ennå fått sine biografier. Men det er som lite å regne mot hva som mangler i Norge: en uttømmende behandling av det meget omfattende norske rettsoppgjøret, komparabel med Tamms,⁴⁵ savnes for eksempel dypt. Den lenge savnede monografi over Reichskommissariatet Norwegen er derimot fullført – av den tyske historiker Robert Bohn.⁴⁶

Endelig har vi fortolkningen av fortolkningen. Året etter at Kirchhoff holdt sitt foredrag om krigsmyten, la Bryld og Warring frem sin svære bok om besettelsestiden som kollektiv erindring.⁴⁷ Der Eriksens materiale kunne synes smalt og noe selektivt, om enn inntrengende analysert, videt disse forfattere feltet kraftig ut. Til tradisjonsforvaltning

gen av årene 1940-45 ble nå lagt alt – fra politikk, skjønnlitteratur og dokumentarfilm, til monumenter, museer og minnehøytideligheter, ved siden av den uunngåelige historievitenskap og naturligvis skolebøkene, bare for å nevne det viktigste. Man ville kunne tro at en slik bok og dens resepsjon la et utmattelsens lokk over besettelsestiden, at den ved sitt energiske meta-perspektiv ville bringe de forskjellige forvaltningsgreners aktører til å forstumme, i alle fall for en tid. Men skjedde det? Ingenlunde. Besettelsesårene står fortsatt i all sin dramatik som en *locus communus* i dansk offentlighet, med tilbud om en uuttømmelig topikk for mangfoldigheten i det danske samfunn.

Forklaringen – én forklaring – på intensiteten i den danske erindring må være det tiltagende moraliserende perspektiv som omgir disse år, og som synes å gjøre de generasjoner som vokser opp, mer og mer innstilt på å forvente kamp, motstand og heroisme av fortidens aktører, og som derfor fører til nye, avslørende historier nærmest på løpende bånd. Er det effekten av seriøse, menneskerettslige tanker vi merker her – eller er det de seksti års kontinuerlige demonisering av nazismen i populærkulturen som spiller inn? Uansett, beundring for motstanden og forakt for samarbeidet er tegn i tiden – »samarbejdet med tyskerne var noget svineri! Vi burde have kæmpet den 9. april!«, slik oppsummere Kirchhoff dagens mentalitet.⁴⁸ Henning Poulsen gir i sitt festskrift denne kommentar til BT-journalistenes sensasjonelle artikkelserie om Riffelsyndikatet høsten 1999, første gang trykt som kronikk i avsløringsbladet selv 2. juledag 1999: »Danmark var ikke kun en tapper nation, der ufortrødent bekæmpede Hitler-Tyskland. Det var samtidig fire millioner mennesker, der prøvede at fortsætte deres normale tilværelse, ofte under ydmygende vilkår. Det gjorde

man i alle lande, og selv om det kunne gøres på lidt forskellig måde, er det svært at se noget egentlig alternativ«. – Det kan være en avslutning, både på dansk og på norsk besettelsehistorie.

1. Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister*. København 1970.
2. Johnny Laursen et al. (red.): *I tradition og kaos. Festskrift til Henning Poulsen*. Århus 2000, s. 117 ff.
3. Dag Olav Bruknap: »Ideene som splittet partiet«, i Rolf Danielsen og Stein U. Larsen (red.): *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Bergen 1976; Hans Fredrik Dahl: »Quisling i nytt lys«, *Nytt norsk tidsskrift* 1984/4.
4. Stein Ugelvik Larsen (red.): *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo 1999, s. 104 ff.
5. Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellomkrigstid til etterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*. København 1998, s. 117 ff, 179 ff.
6. Sst. s. 175.
7. Sst. s. 125.
8. Sit. Finn Tharana: *Vi ville oss et land som var frelst og fritt. Med Nasjonal Samling under okkupasjonen*. Oslo 2001, s. 55.
9. Hans Fredrik Dahl: *Quisling II. En fører for fall*. Oslo 1992, s. 145 f.
10. Sit. Finn Olstad: *Einar Gerhardsen. En politisk biografi*. Oslo 1999, s. 141 f.
11. Tore Pryser: *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*. Oslo 1991.
12. Leif Longum: *Drømmen om det frie menneske. Norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale treklover: Hoel – Krog – Øverland*. Oslo 1986.
13. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 404.
14. Laursen et al. (red.) 2000, s. 150-160.
15. Michael Burleigh: *The Third Reich. A new History*. London 2000, s. 457.
16. Ulrich Herbert: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903-1989*. Bonn 1996, s. 323 ff.

17. Phil Glitner: »The Success of Collaboration: Denmark's Self-Assessment of its Economic Position after Five Years of Nazi Occupation«, *Journal of Contemporary History* 36 (3), 2001.
18. F.eks. til Werner Rör (red.): *Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*. Berlin 1994; Robert Bohn (red.): *Die deutsche Herrschaft in den »germanischen« Ländern 1940-1945*. Stuttgart 1997.
19. Larsen (red.) 1999, s. 47ff.
20. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 333 ff.
21. Claus Bryld: »Besættelseshistorien – på vej mod tomhed eller et nyt paradigme?«, *Den jyske historiker* 75/76, 1997, s. 140 ff.
22. Rab Bennett: *Under the Shadow of the Swastika. The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*. Basingstoke 1999, s. 54 ff.
23. Larsen (red.) 1999, s. 111.
24. Aage Trommer: »The turn of the Tide«, i Henrik S. Nissen (red.): *Scandinavia during the Second World War*. Oslo/Minneapolis 1983.
25. Stephan Hurwitz: »Var Danmark i krig?«, *Nordisk Tidsskrift for International Ret* 1945, s. 140 ff.
26. Alf Ross: »Har der retlig bestaaet Krigstilstand mellem Danmark og Tyskland?«, *Nordisk Tidsskrift for International Ret* 1945, s. 64.
27. M.R.D. Foot: *Resistance. An Analysis of European resistance to Nazism 1940-1945*. London 1976, s. 22 ff.
28. Stefan Emkjær: *Stikkerdrab. Modstandsbevægelsernes likvidering af danskere under besættelsen*. København 2000; Arnfinn Moland: *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-45*. Oslo 1999.
29. Peter Øvig Knudsen: *Efter drabet. Beretninger om modstandskampens likvideringer*. København 2001.
30. Lars Borgersrud: *Wollweber-organisasjonen i Norge*. Bd. 1-2. Avhandling (dr. philos.) Universitetet i Oslo 1995.
31. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 261 ff.
32. Tor Arne Barstad: *Pelle-gruppa: sabotører på Østlandet 1944-45*. Oslo 1987.
33. Ole Kristian Grimnes: »Sabotasjen i norsk og dansk motstandsbevegelse«, *Norge og den 2. verdenskrig: Motstandskamp, strategi og marienpolitikk*. Oslo 1972.
34. Øystein Sørensen: *Hitler eller Quisling? Ideologiske brytninger i Nasjonal samling 1940-1945*. Oslo 1989.
35. Andreas Monrad Pedersen: *Schalburgkorpset – historien om korpset og dets medlemmer 1943-45*. Odense 2000.
36. Tore Pryser: *Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939-1946*. Oslo 2001.
37. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 525 ff.
38. I Laursen et al. (red.) 2000, s. 161 ff. og Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 585 ff.
39. Sst. s. 425 ff.
40. Harald Berntsen: *I malstrømmen. Johan Nygaardsvold 1879-1952*. Oslo 1991.
41. May-Brith Ohman Nielsen: *Bondekamp om markedsrett: Senterpartiets historie 1920-1959*. Bd. 1. Oslo 2001, s. 294 ff.
42. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 397 ff.
43. Anne Eriksen: *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo 1995, s. 30.
44. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 407.
45. Ditlev Tamm: *Retsopgøret etter besættelsen*. Viborg 1984.
46. Robert Bohn: *Reichskommissariat Norwegen. »Nationalsozialistische Neuordnung« und Kriegswirtschaft*. München 2000.
47. Claus Bryld og Anette Warring: *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltningen af krig og besættelse 1945-1997*. Roskilde 1998.
48. Dethlefsen og Lundbak (red.) 1998, s. 420.